

Өміртасова С.С.

Ұйымның қаржылық жағдайын анықтауда төлемқабілеттілік пен өтімділік көрсеткіштерін қаржылық көрсеткіштер жүйесі арқылы талдау

Нарықтық экономикаға өтуде ұйымнан өнім өндірудің тиімді жолдарын, тауардың немесе қызметтің бәсекеге қабілеттігі мен ғылыми-техникалық прогреске жетістік енгізу, шаруашылық өндірісті басқарудың қандай да тиімді тәсілдерін енгізуді талап етеді. Бұл аталған мәселелерді орындау барысында, ұйымның төлемқабілеттілік көрсеткішін жоспарлаудың мәні зор. Соның нәтижесінде, ұйымның және оның құрылымдық бөлімшелерінің қаншалықты меншікті айналым қаражаттарымен, сонымен қатар бөлек бөлімшелерінің төлемқабілеттілік көрсеткіштерін анықтауға болады. Қаржылық жағдай түсінігінің астында, ұйымның өзінің қызметін болашақта қаржыландыра ала ма деген мағынаны береді. Ол қаржылық ресурстармен қамтамасыздылығымен түсіндіріледі, яғни оның көмегімен дұрыс қызмет атқаруға, мақсатты жұмсауды және тиімді пайдалануды, басқа да заңды немесе жеке тұлғалармен қаржылық қызметтес, серіктес болуды талап етіп отырады.

Түйін сөздер: төлемқабілеттілік көрсеткіші, өтімділік, қаржылық тұрақтылық, ақша ағымы, қаржылық жағдай.

Omirtassova S.S.

Analysis indicators of solvency and liquidity through a system of financial ratios to determine the financial condition of the organizations

The transition to a market economy requires enterprises to improve production efficiency, the competitiveness of products and services through the introduction of scientific – technical progress, efficient forms of management and production management. An important role in the realization of these tasks assigned to planning the company's solvency. It allows you to determine the security of the company and its business units own working capital as a whole, as well as individual departments, to identify indicators of solvency and liquidity of the enterprise. Under the financial condition is the ability of the company to finance its activities. It is characterized by the provision of financial resources necessary for the normal functioning of the enterprise, the appropriateness of their placement and use efficiency, financial relations with other legal entities and individuals, solvency and financial stability.

Key words: indicators of solvency, liquidity, financial stability, cash flow, financial condition.

Өміртасова С.С.

Анализ показателей платежеспособности и ликвидности через систему финансовых коэффициентов для определения финансового состояния организаций

Переход к рыночной экономике требует от предприятия повышения эффективности производства, конкурентоспособности продукции и услуг на основе внедрения достижений научно-технического прогресса, эффективных форм хозяйствования и управления производством. Важная роль в реализации этих задач отводится планированию платежеспособности предприятия. Оно позволяет определить обеспеченность предприятия и его структурных подразделений собственными оборотными средствами в целом, а также по отдельным подразделениям, определить показатели платежеспособности предприятия. Под финансовым состоянием понимается способность предприятия финансировать свою деятельность. Оно характеризуется обеспеченностью финансовыми ресурсами, необходимыми для нормального функционирования предприятия, целесообразностью их размещения и эффективностью использования, финансовыми взаимоотношениями с другими юридическими и физическими лицами, платежеспособностью и финансовой устойчивостью.

Ключевые слова: показатели платежеспособности, ликвидность, финансовая устойчивость, денежные потоки, финансовое состояние.

**ҰЙЫМНЫҢ
ҚАРЖЫЛЫҚ
ЖАҒДАЙЫН
АНЫҚТАУДА
ТӨЛЕМҚАБІЛЕТТІЛІК
ПЕН ӨТІМДІЛІК
КӨРСЕТКІШТЕРІН
ҚАРЖЫЛЫҚ
КӨРСЕТКІШТЕР ЖҮЙЕСІ
АРҚЫЛЫ ТАЛДАУ**

Қызмет істеудің қазіргі жағдайында ұйымның өмір сүруі және жұмысы үшін маңыздылығы оның өтімділігінің ұзақ мерзімділігі, сонымен бірге төлем қабілеттілігінің қысқа мерзімділігі болып табылады. Бүгінде өтімділікті қамтамасыз ету ұйымның өмір сүруінің алғышарты және оның дамуы жағдайының және басқару түрін сипаттайтын негізгі критериясы. Өтімділікті жоспарлау жүйесінің болуы және оны ұзақ мерзімді уақытта жеткілікті деңгейде ұстап тұру кәсіпорында пайданы басқару, төлем және несие айналымын, капиталдың орналасуы және оны игеру, капиталды пайдаланудан баланстық пропорцияны ұстау, меншікті капитал рентабелділігі жүзеге асырылғанын көрсетеді. Бір уақытта өтімділікті жеткілікті рентабелділікте қамтамасыз ету ұйымның ұзақ мерзімде өмір сүруінің алғышарты және даму стратегиясы.

Ұйымның қаржы тұрақтылығын бағалау, объективті ғылыми негізделген және үйлесімді басқару, өндірістік, әсіресе қаржылық шешімдер қабылдау үшін оның қаржылық жағдайын талдау қажет. Тек терең және ұқыпты талдау негізінде ғана оның қызметін объективті бағалап, ұйымның қаржылық тұрақтылығын нығайту немесе жақсарту және оның іскерлік белсенділігін арттыруға бағытталған басқару шешімдерін қабылдау үшін, басшылыққа нақты ұсыныстар беруге болады.

Біздің елімізде қабылданған нормативтерге сәйкес баланстың өтімділігіне жету баланстың активтері мен пассивтері арасындағы белгілі пропорцияларды жобалайды. Осы пропорцияларды сақтау және оларды ұзақ уақыт мерзімінде жеткілікті түрде ұстап тұру ұйымның төлем қабілеттілігін көрсетіп қана қоймай, сонымен бірге мұндай жағдайда кәсіпорында қаражаттардың меншік көздері бар екенін көрсетеді. Кәсіпорынның өтімді балансы бар екені оның табысты жұмыс істегенін куәландырады.

Ұйымның төлем қабілеттілігін қазіргі жағдайда талдау оның қаржыларын білікті басқарудың алғышарты болып табылады. Талдауды кәсіпорын өтімсіз жағдайында, сонымен бірге төлем ағындары және түсімдері тепе-теңдікте, тұрақты төлем қабілеттілігі, қалыпты қаржылық тұрақтылық жағдайында да жүргізіледі [1].

Бүгінде көптеген кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті қамтамасыз ету бағдарламасына енгізілген белгілі бір коэффициенттерді жинақтап, жүйелі есептеу негізінде төлем қабілеттілікті және қаржылық тұрақтылықты талдаудың қысқартылған жүйесі бар. Бұл коэффициенттерді бағалау белгілі бір уақытқа тек нақты мәліметтерді нормативтермен салыстыру арқылы жүзеге асырылады. Мұндай талдауда өзара байланыстылықты байқау, факторлардың әсерін анықтау, алдын ала қойылған мақсаттар мен жетістікті салыстыру мүмкін емес, басшылар ұйымның қаржысын басқаруда жеткілікті мәліметтер қолдана алмайды.

Төлем қабілеттілік – ұйымның қаржылық жағдайы тұрақтылығының негізгі көрсеткіші. Кәсіпорынның төлем қабілеттілігі оның қаржылық тұрақтылығының маңызды белгілерінің бірі және сондықтан онымен тығыз байланысты болады. Сол себепті нарық экономикасы жағдайында оған көп көңіл бөлінеді [3].

Кейде «төлемқабілеттілік» терминінің орнына өтімділік туралы айтады және ол жалпы алғанда дұрыс. Бұл келесідей түсіндіріледі.

Өтімділік пен төлемқабілеттілік экономикалық категория ретінде жақын болмаса да, тәжірибеде олар өзара тығыз байланысты. Өтімділік деңгейіне төлемқабілеттілік тәуелді. Өтімділік тек ағымдағы жағдайды ғана емес, сонымен бірге перспективаны да сипаттайды [4].

Ұйымның төлемқабілеттілігін оның қызметінің үздіксіздігін болжау позициясынан қарағанда әдетте келесі коэффициенттер есептеледі [2]:

$$\text{Ағымдағы төлемқабілеттілік коэффициенті} = \frac{\text{қысқа мерзімді активтер}}{\text{қысқа мерзімді кредиторлық берешек}} \quad (1)$$

Бұл коэффициент қаншалықты ұйымның ағымдағы қарызы оның қысқа мерзімді активтерімен жабылатынын көрсетеді. Ағымдағы төлемқабілеттілік көрсеткішінің ең төменгі мәні 2-ге тең.

$$\text{Тез төлемқабілеттілік коэффициенті} = \frac{(\text{қысқа мерзімді дебиторлық берешек} + \text{ұзақ мерзімді дебиторлық берешек} + \text{ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері})}{\text{Қысқа мерзімді кредиторлық берешек}} \quad (2)$$

Тез төлемқабілеттілік көрсеткішінің мөлшермен алғандағы төменгі мәні 1-ге тең.

$$\text{Абсолютті төлемқабілеттілік коэффициенті} = \frac{\text{ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері}}{\text{қысқа мерзімді кредиторлық берешек}} \quad (3)$$

Бұл коэффициент ұйымның өтімділігінің қатаң критериясы болып табылады және қысқа мерзімді қарыз міндеттемелерінің қандай бөлігі қажет кезінде тез арада қолда бар ақша қаражаттары есебінен өтелетінін көрсетеді. Абсолютті төлемқабілеттілік коэффициентінің төменгі мәні 0,25 құрайды.

$$\text{Жалпы төлемқабілеттілік коэффициенті} = \frac{\text{Баланс валютасы}}{(\text{Қысқа мерзімді міндеттемелер} + \text{Ұзақ мерзімді міндеттемелер})} \quad (4)$$

Ол ұйымның өзінің қарыздарын өтеу бойынша нақты қабілетін анық көрсетеді. Бұл көрсеткіш ұйымның қызмет үдерісінде: капиталды қайтару, инвестицияларды босалқы қорларға салу, дивидендтерді төлеуге және т.б. шығындарды жабу үшін шаруашылық қызмет нәтижесінде алатын ақша қаражаттарының жеткіліктігін сипаттайды.

Жалпы төлемқабілеттілік коэффициентінің жоғары болуы минималды қаржылық тәуекелді және басқа жақтан қосымша қаражаттарды тарту үшін жақсы мүмкіндікті көрсетеді. Коэффициент деңгейіндегі өзгеріс ұйымның қызметінің кеңеюін немесе қысқаруын білдіреді (оның іскерлік белсенділігі). Жалпы төлемқабілеттілік коэффициенті үшін қалыпты шектеу – ≥ 2 .

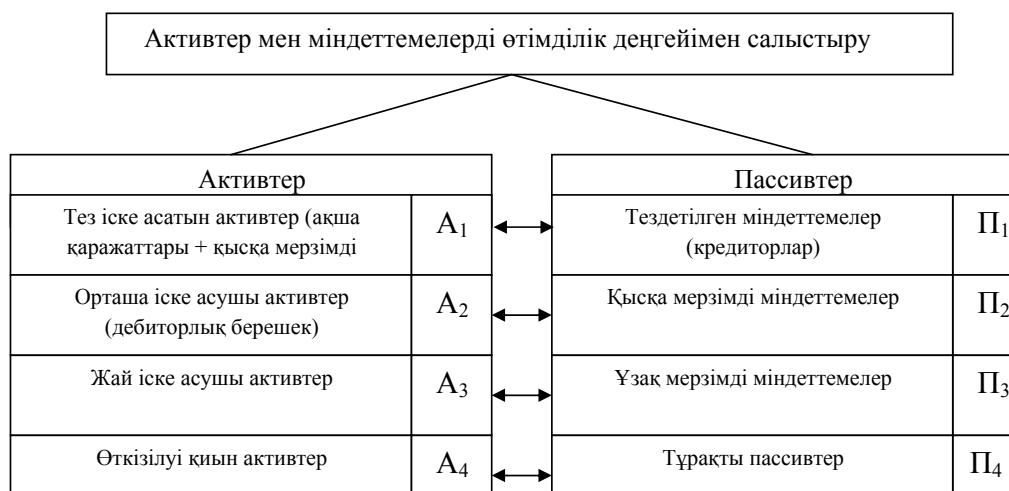
Берілген алғашқы үш коэффициенттерді есептегенде логикалық сыпайысыздық туындайды. Активтер белгілі бір уақытқа ұсынылған, ал қарыздар сол күнге белгілі болса да өзінің төленуі керек уақытында өтелуі қажет және осыған орай қарыз бар болса, одан соншалықты қорқу қажет емес. Мысалы, ұйымның қарызының үлкен бөлігі есеп беру күнінен кейінгі 6 айдан соң төленуі қажет болса, онда төлемқабілеттілік көрсеткіштері соншалықты жағымсыз болып көрінбейді, өйткені төлемқабілеттілік коэффициенттерінің бөлімі есептесу мерзімі кезінде едәуір төмен болады.

Баланс өтімділігін бағалаудың негізгі мақсаты кәсіпорынның міндеттемелерін өз активтерімен жабу көлемін бекіту, трансформация мерзімін, яғни, ақша қаражаттарының міндеттемелерді жабу мерзіміне сай келуін бекіту болып табылады.

Баланс өтімділігін анықтау үшін активтер және пассивтер топтарын өзара салыстырады. Абсолютті өтімділік шарты келесідей:

$$A_1 \geq P_1 \quad A_3 \geq P_3$$

$$A_2 \geq P_2 \quad A_4 \leq P_4$$

1-сурет – Баланс өтімділігін сипаттайтын көрсеткіштер [5]

Абсолютті баланс өтімділігінің міндетті шарты болып, бірінші үш теңсіздіктің орындалуы табылады. Төртінші теңсіздік теңестіруші сипатқа ие. Оның орындалуы кәсіпорынның жекеменшік айналым қаражатының бар екенін куәландырады. Капитал және резервтер айналым активтеріне жатпайды.

Бірінші топ (A_1) абсолютті өтімді активтерді еңгізеді; оларға қолма-қол ақшалар және қысқа мерзімді қаржылық салымдар жатады.

Екінші топқа (A_2) тез іске асатын активтер жатады: дайын өнім, жиелген тауарлар және дебиторлық берешек. Бұл топтың ағымдағы активтердің өтімділігі өнімді уақытылы тиюден, банктік құжаттарды дайындаудан, банктағы төлем құжатайналымдарының жеделдігінен, өнімге деген сұраныстан, оның бәсеке қабілеттілігінен, тұтынушылардың төлем қабілеттілігінен, төлем нысандарына тікелей тәуелді.

Өндіріс запастарын және аяқталмаған өндірісті дайын өнімге, содан кейін оны ақшаға айналдыру үшін көп уақыт кетеді. Сол үшін олар жай іске асушы активтер (A_3) үшінші тобына жатады.

Төртінші топ (A_4) – бұл өткізілуі қиын активтер, бұған негізгі құралдар, материалдық емес активтер, ұзақ мерзімді қаржы салымдар, аяқталмаған құрылыс жатады.

Кәсіпорынның міндеттемелері де сәйкесінше төрт топқа бөлінеді:

P_1 – жедел міндеттемелер (кредиторлық берешек және қайтару уақыты келген банк несиелері);

P_2 – орта мерзімді міндеттемелері (банктің қысқа мерзімді несиелері);

P_3 – қарыздар және банктің ұзақ мерзімді несиелері;

P_4 – меншікті (акционерлік) капитал.

Теория жүзінде активтер тобының біріндегі қаражат тапшылығы екінші бір топтағы артықшылықпен толықтырылады. Бірақ тәжірибеде өтімділігі төмен активтер жоғары өтімділікті активтердің орнын баса алмайды. Сондықтан теңсіздіктердің кез келгені оңтайлы нұсқада көрсетілген таңбаға қарама-қарсы болса, онда баланс өтімділігі абсолюттіден ауытқиды. A_1 -ді P_1 -мен және A_1+A_2 -ні P_2 -мен салыстыру жақын арада төлем қабілетті деп саналатындығын куәландыратын кәсіпорынның ағымдағы өтімділігін анықтауға мүмкіндік береді. A_3 -ті P_3 -пен салыстыру ұзақ мерзімді төлем қабілеттілігін болжаудың негізі саналатын болашақ өтімділікті бейнелейді.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын сапалы түрде бағалау үшін баланс өтімділігінің абсолютті көрсеткіштерімен қатар, қаржылық көрсеткіштерді де анықтаған абзал. Мұндай есептеудің мақсаты – қолда бар айналым активтерімен қысқа мерзімді міндеттемелерді жаба алу мүмкіндігіне байланысты қатынастарын бағалау. Айналым активтері оларды өткізу кезінде әртүрлі өтімділік дәрежесіне ие болады: ақша қаражаттары абсолютті өтімді деп саналады, одан кейін өтімділік дәрежесінің кемуі бойынша қысқа мерзімді қаржылық салымдар, дебиторлық берешек, босалқылар орналасады. Бұдан, өтімді қаражаттарды есептеу тәртібіне жатқызылуына байланысты ерекшеленетін әртүрлі көрсеткіштерді кәсіпорынның өтімділік және төлем қабілеттілігін анықтау үшін пайдаланамыз.

Қысқа мерзімді активтерді үш топқа бөлу ұйымның өтімділігін және төлемқабілеттілігін жалпылама бағалау үшін қолдануға болатын үш

негізгі өтімділік коэффициенттерін зерттеуге мүмкіндік береді[2]:

$$\frac{\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті}}{\text{(өтеу коэффициенті)}} = \frac{\text{Қысқа мерзімді активтер}}{\text{Қысқа мерзімді міндеттемелер}} \quad (5)$$

Ағымдағы өтімділік коэффициенті қысқа мерзімді міндеттемелердің 1 теңгесіне қанша қысқа мерзімді активтер келетінін көрсете отырып, ұйымның өтімділігіне жалпы баға береді. Коэффициенттің ұсынылатын мәні – 2,0-2,5.

$$\frac{\text{Тез өтімділік коэффициенті}}{\text{(Қысқа мерзімді активтер-босалқы қорлар)}} = \frac{\text{Қысқа мерзімді міндеттемелер}}{\text{Қысқа мерзімді міндеттемелер}} \quad (6)$$

Тез өтімділік коэффициенті ұйымның қысқа мерзімді міндеттемелерін босалқы қорларды сату мүмкіндігі болмайтын дағдарыс жағдайында өтеу мүмкіндігін бағалауға көмектеседі. Көрсеткіштің қалыпты мәні – 0,8-1,0.

$$\frac{\text{Абсолютті өтімділік коэффициенті}}{\text{(Ақша қаражаттары және оның эквиваленттері)}} = \frac{\text{Қысқа мерзімді міндеттемелер}}{\text{Қысқа мерзімді міндеттемелер}} \quad (7)$$

Абсолютті өтімділік коэффициенті ұйымның төлем қабілеттілігінің қатаң критериясы болып табылады және қажет жағдайда қолда бар ақша қаражаттары есебінен тез арада қысқа мерзімді берешектердің қандай бөлігі өтелетінін көрсетеді. Көрсеткіштің жеткілікті мәні 0,2-0,7 болып есептелінеді.

Бұл үш коэффициент өтімділікті бағалау үшін негізгі көрсеткіштер болып табылады. Олар ұйымның қаржылық жағдайына өтімді қаражаттарды есепке алудың әртүрлі деңгейінде жан-жақты сипаттама беріп қана қоймай, сонымен бірге әр түрлі сыртқы пайдаланушылар мүдделері үшін аналитикалық ақпарат беруде жауап береді. Мысалы, шикізат және материалдар жеткізушілерін абсолютті өтімділік коэффициенті қызықтырады. Осы ұйымды несиелендіретін банк тез өтімділік коэффициентіне көңіл аударады. Ұйымның акциясын және облигацияларын сатып алушылар мен ұстаушылар ұйымның қаржылық тұрақтылығын көбінде ағымдағы өтімділік коэффициенті бойынша бағалайды.

Қорытындылай келе, ұйымның төлемқабілеттілік пен өтімділік көрсеткіштерін анықтау ұйым үшін өте маңызды. Өйткені, дәл осы көрсеткіштер жүйесі арқылы біз ұйымға нақты баға бере аламыз. Соның нәтижесінде дұрыс шешім қабылдаймыз.

Ұйымның қаржылық тұрақтылығын талдау нәтижелері бойынша ұйымда қалыптасқан жағымды және жағымсыз құбылыстар туралы, ұйым қызметінің мықты және әлсіз жақтары туралы, сонымен қатар олардың туындауына себеп болған факторлар жөнінде қорытынды жасауға болады. Қаржылық талдаудың нәтижелері туралы ақпаратқа тек ішкі субъектілер (меншік иелері, басқарушылар, жұмысшылар) ғана емес, сонымен қатар сыртқы субъектілер (жабдықтаушылар, инвесторлар, кредиторлар және тағы басқалар) де қызығушылық білдіреді. Сыртқы субъектілер талдау нәтижелерін алдағы уақытта субъектілер болса, оны қалыптасқан қаржылық жағдайды тұрақтандыруға және оны жоғары деңгейде ұстап тұруға пайдаланады.

Нарықтық қатынастары жағдайында ұйымның қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Ұйымның қаржы жағдайы осы ұйымның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

Ұйымның қаржылық жағдайын талдаудың ақпараттық негізі қаржылық есеп беру болып табылады.

Ұйымның қаржылық жағдайын талдаудың логикалық жалғасы оның қызметінің тиімділігін сақтап тұру және кемшіліктерін жою бойынша іс-шаралар дайындау болып табылады. Ұйымды қаржылық сауықтыруда ішкі және сыртқы көздер пайдаланылуы мүмкін.

Сыртқы көздерге жаңа акциялар мен облигациялар шығару, дәрменсіз ұйымдардың басқа ұйымдармен қосылуы, банктік несиелер мен дотациялар, лизинг, факторинг, дивидендтер төлеуді уақытша тоқтату жатады. Ал қаржылық жағдайды сауықтырудың ішкі көздеріне өнімдердің сапасы мен бәсеке қабілеттілігін арттыру, өнімнің өзіндік құнын төмендету, тұрақты шығындар мөлшерін азайту, өндіріс қуаттылығын толық пайдалану және пайдаланылмайтын активтерді сату болып табылады.

Қаржылық тұрақтылықты қалыпты жағдайда ұстап тұру үшін стратегия қажет. Стратегияда ұйымның мынадай негізгі мақсаттарды, яғни алдағы уақыттағы ұйым қызметінің бағытын, өндірілетін өнім (көрсетілетін қызмет, атқарылатын жұмыс) сапасын арттыру, аз шығын жұмсай отырып өндірістің тиімділігін қамтамасыз ету, өзіндік құнды төмендету және рентабельділіктің қажетті деңгейін қамтамасыз ету жолдарын анықтау қажет.

Әдебиеттер

- 1 Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности: уч. пос. – М.: Дело и сервис, 2006.
- 2 Дүйсебаев К.Ш. Қаржы есептілігін талдау: оқулық. – Алматы: Экономика баспасы, 2011. – 348 б.
- 3 Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 208 с.
- 4 Ефимова О.В. Финансовый анализ. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2002. – 528 с.
- 5 Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. –М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.

References

- 1 Doncova L.V., Nikiforova N.A. Analiz finansovoj otchetnosti: uch. pos. – М.: Delo i servis, 2006.
- 2 Dujsebaev K.Sh. Karzhy eseptiligin taldaу: okulyk. – Almaty: Jekonomika baspasy, 2011. – 348 b.
- 3 Balabanov I.T. Finansovyy analiz i planirovanie finansov hozjajstvujushhego sub#ekta. – М.: Finansy i statistika, 2006. – 208 s.
- 4 Efimova O.V. Finansovyy analiz. 4-e izd., pererab. i dop. – М.: Izd-vo «Buhgalterskij uchet», 2002. – 528 s.
- 5 Kovalev V.V. Finansovyy analiz: metody i procedury. –М.: Finansy i statistika, 2001. – 560 s.